

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

Soğuk Savaş Dinamikleri Ekseninde Merkez-Sağ Siyaset: Adalet Partisi Örneği

Center-Right Politics on the axis of Cold War Dynamics: The case of The Justice Party

Öz

Bu çalışma, merkez-sağın 1980 öncesi konjonktürde geliştirdiği siyaset ve kamusal söylemlerde Soğuk Savaş'a özgü dinamiklerin etkilerini ortaya koyma amacındadır. Çalışmanın zaman sınırını 1960-1980 arası dönem oluştururken; odaklanılan merkez-sağ parti ve hareket ise Adalet Partisi'dir. AP, özellikle tek başına iktidar olduğu 1960'ların ikinci yarısında, ekonomik kalkınma ve merkez sağa özgü esnek denge siyasetinin izlerini taşıyordu. Ancak 1970'lere geldiğimizde Amerikan 6. Filosu'nun Türk limanlarına gelişi ve Kıbrıs meselesi etrafında yükselen anti-Amerikanizm dalgası, siyasal alandaki işleyişe yeni boyutlar kazandırdı. Bu dönemde sol kanat gençlikte başlayan protest örgütlenmelere karşı, Türk sağının genç kuşaklarında da radikal hareketler ivme kazandı. Giderek hareketlilik kazanan yeni ideolojik fay hatları, Ecevit etrafında sol siyasete iktidar kanallarını da açıyordu. Söz konusu süreç sonunda, AP'nin tarz-ı siyaseti de, keskin ideolojik hatlara doğru çekilir. Bu doğrultuda anti-komünizm, AP elitlerinin kamusal söylem ve politikalarında merkezi dinamiği oluşturdu. Aynı zamanda AP'nin "Milliyetçi Cephe Hükümetleri"ndeki yeni paydaşlarıyla İslamizasyon ve milliyetçiliğe açılan kültür politikaları, bu dönüşüme derinlik kazandırdı.

Anahtar Kelimeler: Merkez-sağ, Adalet Partisi, Soğuk Savaş, Anti-Komünizm, Milliyetçi Cephe Hükümetleri

Abstract

This study aims to reveal the effects of Cold War-specific dynamics in the politics and public discourses developed by the centre-right in the pre-1980 conjuncture. While the period between 1960 and 1980 constituted the time limit of the study; the center-right party and movement focused on is the

İrfan ÖZET

Dr. Öğr. Üyesi
Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
irfanozet@aksaray.edu.tr
ORCID : 0000-0003-4612-2305

Cilt / Issue: 10(2) 531-556
Geliş Tarihi: 16.06.2022
Kabul Tarihi: 08.02.2023

Atıf: Özet, İ. (2023). Soğuk Savaş dinamikleri ekseninde Merkez-Sağ siyaset: Adalet Partisi örneği. *Tesam Akademi Dergisi*, 10(2), 531-556. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1131748>.

Justice Party. Especially in the second half of the 1960s, when it was in power alone, the AP carried the traces of economic development and a flexible balance policy peculiar to the centre-right. However when we got to the 1970s, the American 6. The arrival of the Fleet in Turkish ports and the wave of anti-Americanism that has risen around the Cyprus issue have given new dimensions to the functioning of the political sphere. In this period, extreme movements gained momentum in the young generations of the Turkish right, against the protest organizations that started in the left-wing youth. The new ideological fault lines, which were becoming increasingly mobile, were also opening up channels of power to left-wing politics around Ecevit. At the end of the process in question, the political style of the AP is also drawn towards sharp ideological lines. In this direction, anti-communism formed the central dynamic in the public discourse and policies of the AP elites. At the same time, the AP's cultural policies towards Islamization and nationalism with its new stakeholders in the "Nationalist Front Governments" have given depth to this transformation.

Keywords: Centre-right, Justice Party, The Cold War, Anti-Communism, National Front Governments

Extended Abstract

This study aims to reveal the effects of cold war-specific dynamics in the politics and public discourses developed by the centre-right in the pre-1980 conjuncture. While the period between 1960 and 1980 constituted the time limit of the study; the center-right party and movement focused on is the Justice Party. In the main, the cold war does not reach the level of a hot-physical war between the "capitalist West" and "socialist East" camps; It images competitive-conflict relations developing in a range of fields such as military, diplomacy, economy and culture. Official and civil circles in Turkey were also not independent of the transformative effects of the cold war on the political and ideological spheres that marked the second half of the twentieth century.

In the Western bloc of the period called "Free World", Turkey represented a critical basin against the spread vector of Soviet communism. In particular, "potential resistances" that would develop from collectivist movements whose references were based on Islam and Turkish nationalism were effective references for Turkey's inclusion in the NATO bloc. As a matter of fact, in Turkey of the period, the tendency towards close relations with the capitalist-Western bloc on the denominator of "anti-communism" gained momentum. This ideological consensus, where official and civil circles met, was also among the mainstream policies of centre-right parties. On the scale ranging from the Democratic Party to the Justice

Party, the dynamics specific to the cold war were decisive in the policies followed by the centre-right in the second half of the 20th century.

The second half of the 1960s was the scene of the AP's power alone and its steady trend of economic growth. These periods, especially when the party was in power alone, bore the traces of economic development and a flexible balance policy specific to the centre-right. But when we got to the 1970s, the American 6. The arrival of the Fleet in Turkish ports and the wave of anti-Americanism that has risen around the Cyprus issue have given new dimensions to the functioning of the political sphere. In this period, extreme movements gained momentum in the young generations of the Turkish right, against the protest organizations that started in the left-wing youth. The new ideological fault lines, which were becoming increasingly mobile, were also opening up channels of power to left-wing politics around Ecevit. At the end of the process in question, the AP's style policy is also drawn towards sharp ideological lines. In this direction, anti-communism formed the central dynamic in the public discourse and policies of the AP elites. At the same time, the cultural policies of the AP that opened to Islamization and nationalism with its new stakeholders in the "Nationalist Front Governments" add depth to this transformation.

Giriş

2022 yılının ilk aylarından itibaren dünya gündeminin baş sıralarında Rusya'nın Ukrayna işgali yer aldı. Şubat ayının sonlarına doğru başlayan işgalle ilgili Rus elitlerinin argümanlarının temel çerçevesini, Soğuk Savaş sonrası düzene meydan okumalar çiziyordu. Bu anlamda çatışma süreci, entelektüel ve akademik mecralarda Soğuk Savaş dinamiklerinin araştırma nesnesi olarak değerini tekrar öne çıkarıyordu. Ana hatlarıyla Soğuk Savaş, "kapitalist Batı" ve "sosyalist Doğu" kampları arasında sıcak-fiziki savaş düzeyine erişmeden; askeri, diplomasi, ekonomi ve kültür gibi bir dizi alanlarda gelişen rekabetçi-çatışmacı ilişkileri imgeler. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına damga vuran Soğuk Savaş'ın siyasal ve ideolojik alanlardaki dönüştürücü etkilerinden Türkiye'deki resmi ve sivil çevreler de bağımsız değildi.

"Hür Dünya" olarak adlandırılan dönemin Batı Bloğu nezdinde, Sovyet komünizminin yayılma vektörü karşısında Türkiye, kritik bir havzayı temsil ediyordu. Özellikle İslam ve Türk milliyetçiliğine dayalı kolektivist hareketlerden gelecekte "potansiyel dirençler", NATO Bloğu'na Türkiye'nin dahil edilmesinde etkili referanslardı. Nitekim dönem Türkiye'sinde, "anti-komünizm" paydasında kapitalist-Batı Bloğu'yla yakın ilişkilere yönelme eğilimleri hız kazandı. Resmi ve sivil çevrelerin bulunduğu bu ideolojik mutabakat, merkez-sağ partilerinin de ana akım politikaları arasında yer alır. Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne uzanan skalada, merkez-sağın 20. yüzyılın ikinci yarısında izlediği politikalar ve ittifak siyasetinde Soğuk Savaş'a özgü dinamikler belirleyiciydi.

Çalışmamız bu açıdan, dönem merkez-sağ siyasetinde "anti-komünizm" başta olmak üzere, "İslamizasyon", "milli/milliyetçi cephe" gibi Soğuk Savaş'a özgü dinamiklerin etkilerini ortaya koyma amacındadır. Bu çerçevede ilk olarak, Soğuk Savaş'ın teorik çerçevesinden hareketle, küresel etkileri ve izlediği güzergâh ortaya konulmaya çalışılacaktır. Takip eden aşamada ise, dönem Türkiye'sinde Batı eksenli devlet siyaseti olarak anti-komünizmin ilk nüvelerine değineceğiz. Sonraki aşamada, merkez sağ siyasetle ilgili Demokrat Parti dönemini içeren kısa bir değerlendirmenin akabinde, çalışmamızın odağındaki Adalet Partisi'ni (AP) sınıfsal, kültürel ve politik boyutlarıyla analiz edeceğiz. 1970'lere geldiğimizde ise, dönem Türkiye'sinin sağ ve sol kanadında sahne alan uç hareketlerle birlikte, merkez-sağ siyasetteki eksen kaymalarına yöneleceğiz. Bu kapsamda son olarak, AP'nin özellikle Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde izlediği anti-sol siyasetin tezahürlerini ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmanın zaman ve politik hareketlerle ilgili

sınırını ise, 1960 ve 1980 yılları arasında varlık kazanan Adalet Partisi oluşturmaktadır.

Teoriden Pratiğe Soğuk Savaş

Linguistik boyutlarıyla “Soğuk Savaş”, konvansiyonel “sıcak” savaşla anlamlı bir farklılığı ihtiva etmektedir. Bu çerçevede ilk olarak (kapitalist) Batı ve (sosyalist) Doğu eksenindeki ilişkilerin soğuk, mesafeli ve dondurulmuş karakteri öne çıkar. Ancak bununla birlikte söz konusu kamplar arasındaki ilişkiler gergin ve savaş düzeyine yakınsa da, kavram bir ölçüde frenlenmiş ve sıcak savaş düzeyine erişmemiş anlamında kullanılır. Bu anlamda Soğuk Savaş, özellikle politik toplumda odağın askeri ve stratejik rekabete yoğunlaştığı ve müzakereci diplomasinin hayli düşük seyir izlediği küresel bir ihtilaf süreci olarak da tanımlanabilir (Halliday, 1985, ss. 15-18). McMahon’a göre, Soğuk Savaş’ın doğrudan kökleri, 1945 öncesi yıkıcı bir küresel çatışmanın boyun eğdirdiği ve parçaladığı dünyaya, Washington ve Moskova’nın empoze etmeye çalıştıkları yeni uluslararası düzene dayanıyordu. Bu çerçevede hâkim bir uluslararası düzen ve buna eşlik eden güçler dengesi sistemi bozulduğunda, rekabetçi hatta çatışmacı ilişkiler kaçınılmazdır. Ona göre bu gerçeklik dikkate alındığında, savaşın hemen ardından ABD-Sovyet ilişkilerini kuşatan gerilim, şüphe ve rekabet şaşırtıcı değildi (McMahon, 2003 s. 5). Yaşanan gerilim, güvenlik ve diplomasi sahalarının yön verdiği devlet-merkezli ilişkiler hattının ötesine uzanarak; ekonomik, kültürel ve ideolojik boyutlarda da sert bir rekabete sahne oluyordu.

Nitekim Soğuk Savaş’ın her iki kampı, bulunduğu hattı “barışsever” olarak tanımlarken, diğer cephe ise “emperyalist” ve “tehditkâr” olarak kategorize ediliyordu. Kitle dünyasında ideolojik habitusun yaygınlık kazanması, taraflar adına varoluşsal bir zorunluluk olarak tercüme ediliyordu. Bu açıdan siyasal felsefenin gerilemesi ya da iflası, bu “değerler”e yaslanan rejim ve sistemlerin de nihayete ermesi anlamını taşıyordu (Sümer, 2020, s. 25). “Kültür savaşı” repertuarı üzerinden gelişen bu çatışmacı ilişki, özellikle Avrupa’nın Doğu ve Batı kampları üzerinde etkisini hızlandırıyordu. Sözelimi Doğu Avrupa’da Komünist Parti ve politbüro ile geniş halk tabakaları arasındaki ilişkiler, iletişim kanallarının hayli dar olduğu bir kültür savaşına sahne oluyordu. Diğer taraftan Batı Avrupa’ya yöneldiğimizde, bu kültürel fay hattı özellikle her iki kampın entelektüel temsilcileri etrafında geliyordu (Judt, 2009, ss. 255-256). Bu anlamda sosyalist paradigmanın Batı Avrupa kamusal dünyasındaki yankıları, özellikle entelektüel çevrelere yöneldikçe daha net bir görünüm kazanıyordu.

Siyasal arenaya tekrar döndüğümüzde, kıta Avrupası'ndan Türkiye'ye uzanan geniş bir hat boyunca, SSCB'nin artan hegemonyası karşısında gelişen "alarmist siyasetler" öne çıkıyordu. Ancak Soğuk Savaş'ın sembol bir diplomatı olan Kissenger'a göre, "Sovyetlerin Batı Avrupa'yı istila etmesi, reklamı çok yapılan, fakat gerçekleşmeyecek bir fanteziydi" (Kissenger, 2002, ss. 423-424). Nitekim Gaddis'e göre, Sovyet hegemonyası ile karşı karşıya bulunan devletlere yönelik ABD merkezli ekonomik yardım paketleri olan "Truman Doktrini" ve "Marshall Planı", tehdidin asli referanslarını "ekonomi-politik" bir yörüngeye oturtuyordu. Bu çerçevede Batılı kapitalist-demokratik bloğa yönelik Sovyetik tehdit, askeri yayılmacılık politikalarının ötesinde, yoksullaşan geniş kitlelerin önünde bir iktidar seçeneği olarak temayüz ediyordu. Son tahlilde bu eğilimlere yaslanarak Komünist hareketlerin iktidara kavuşmaları, Sovyet hegemonyasına yeni bir halkanın dahil olması anlamına geliyordu (Gaddis, 2008, s. 37). Amerikan yardımı, bu anlamda Sovyetik rejimin kitle dünyasındaki mobilizasyonunu kısıtlayıcı bir arka plandan hareket etmişti.

Nitekim ABD merkezli söz konusu girişim ve kurumlar, "*silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyun eğdirme girişimlerine direnen özgür halkları destekleme*" teması etrafında küresel ve evrensel vaatleri içeriyordu (Lightbody, 1999, s. 26). Sözgelimi Truman doktriniyle birlikte ABD, 1947'de Sovyetik yayılmanın potansiyel odağı halindeki Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım gerçekleştirme kararı alıyordu. Bu çerçevede Türkiye, 1948'de aralarında Alpaslan Türkeş'in de bulunduğu 16 muvazzaf subayı, askeri eğitim almaları adına ABD'ye gönderiyordu (Tuğtan, 2020, s. 89). Özellikle dönem ABD kurumlarında "SSCB tehdidi" ile ilgili "askeri" kanattan gelişen tezlerin ağırlık kazanması, Türkiye ile gelişen "yakın" ilişkilerde belirleyiciydi.

Soğuk Savaş'ın Türkiye'si: Batı-Eksenli Devlet Siyaseti

Feroz Ahmad'a göre, Sovyetik dalga karşısında ABD bünyesinde iki doktrin öne çıkıyordu. Bir tarafta diplomasi kanadı, Sovyet yayılmasını politik ve iktisadi çerçevede ele alırken; öte yandan Pentagon ise, tehdidin askeri olduğu ve geniş ortaklıklarla massedilebileceği tezinden hareket ediyordu. Nitekim baskın gelen askeri argümanlar, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) inşasında belirleyici oluyordu. Türkiye ise, 1952 yılında NATO'ya tam üye olarak kabul ediliyordu (Ahmad, 2006, ss. 140-142). Aynı zamanda SSCB'nin Türkiye sınırlarında toprak ve Boğazlar'da kontrol ve denetim imkânına kavuşacağı "üs" talepleri, dönem Türk siyasi elitlerinde NATO bünyesinde yer alma eğilimlerini

hızlandırdı (Gaddis, 2008, s. 34). Batılı kurumlar ve elitler dünyasında ise, Sovyet komünizminin yayılma etkileri karşısında İslâmizasyon ve Türkçü milliyetçiliğin “potansiyel dirençleri”, Türkiye’nin ittifak bünyesine dahil edilmesinde etkili referanslardı.

Sözelimi Truman, komünizm karşıtlığında “dini cephe”yi inşa etme yolunda ilerlerken, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, 1948’de “Hristiyanlık, Müslümanlık, Budizm; tüm büyük dini inançların komünizme karşı düzlemde bir araya getirilebileceğini” dillendiriyordu (Kirby, 2000, s. 409’dan akt., Özkan, 2020). 1958’e geldiğimizde ise Amerikan politik elitleri, “İslâm’ın komünizme karşı bir panzehir olarak kullanılabilirliğini” öngören -5820/1 numaralı- Ulusal Güvenlik Kurumu [NSA] belgesi yayınlar (Ahmad, 2006, ss. 168-169). Nitekim bu dönemlerde resmi Türk makamları, “anti-komünizm” ortaklığında Batılı kurumlar ve aktörlerle yakın ilişkilere yönelme eğilimindeydi.

Devlet elitleri etrafında savaş sonrası dönemin yeniliklerinin başında, ABD ile gelişen ve 1960'lara kadar istikrarını koruyan yakın ilişkilereydi. Daha da ötesi, bu dönemlerde devletçi ve milliyetçi hassasiyetlerde buluşan resmi ve sivil çevreler, ABD ile ilişkilere meta anlamlar atfediyordu. Cangül Örnek'e göre, ABD yanlısı eğilimlerde bütünleşen devlet ve toplum katmanları, Kemalist ve İslamcı çevrelere kadar uzanıyordu. Resmi makamlar ve (sağ) toplumsal dünyanın bütünleştiği bu manzarada istisnai reaksiyonlar, özellikle az sayıdaki sol-sosyalist aydın çevrelerden geliyordu (Örnek, 2015, ss. 44-45). Nitekim bu kanattan gelişen meydan okumalar, geniş kesimlerin “anti-komünizm” ve “Hür dünya” ekseninde bütünleştiği dikkate alındığında hayli naif girişimler olarak yer alıyordu.

Anti-Komünizmin İlk Nüveleri

1960 öncesi entelektüel platformlarda sol-sosyalizm karşıtlığı, farklı ideolojik tasavvurları bütünleştiren bir ortak zemin halindeydi. DP iktidarına sahne olan bu dönemin anaakım ideolojik yörüngesinde anti-komünizm ve milliyetçilik yer alıyordu. Kaçmazoğlu'na göre bu motivasyonlar, sadece Türk-İslamcı blokta değil, dönemin laik-Kemalist çevrelerine de uzanan bir kapsama sahipti. Nitekim bu dönemlerde anti-komünizmin kazandığı yüksek ivmenin ilk nüvelerine örnek olarak, 1948’de “okullardaki olası her solcu etkiyi silme” tasavvuruyla, birçok sosyal bilimcinin Ankara Üniversitesi’nden atılması verilebilir (Kaçmazoğlu, 1988, s. 176). Benzer olarak 1945’te perde arkasında CHP İstanbul il örgütünün rol oynadığı “Tan Gazetesi Baskını” da söz konusu ortaklaşmaya dair önemli bir deneyim olarak öne çıkar. Süleyman Demirel, Turgut Özal, İlhan Selçuk ve Altemur Kılıç gibi ilerleyen dönemlerde

bambaşka siyasal ve ideolojik hatların öncüleri, bu baskında buluşur. Demirel, konuyla ilgili bir demecinde, öğrenci hareketi olarak gelişen baskına katıldığını doğrularken, “anti-komünizm çok revaçtaydı. Bizim de hissiyatımız öyleydi” sözleriyle döneme özgü politik iklimi resmediyordu (Bila, Milliyet, 2005’den akt., Uyar ve Ertuğrul, 2020). Bu anlamda anti-komünizm, modern Türkiye’deki birçok ideolojiyi buluşturan bir toplumsal zemin işlevi görür.

Taşkın’a göre, anti-komünizmin özellikle Türk sağında yakaladığı “ortak bilinç dinamizmi”, bu çevrelerin kolektif bilincinde komünizm öncesine uzanan “Moskof düşmanlığı” ile anlam kazanır. Aynı zamanda anti-komünizm, dönem devlet elitleri ve egemen sosyal gruplara politik sermaye alanlarına erişim imkânı da sağlıyordu. Sözelimi Batı kampında Alman taraftarlığından Amerikan yanlılığına evrilme kolaylığı; Sovyet tehdidi gerekçesiyle demokratikleşme sürecini askıya alma; Batılı kurumlardan ekonomik yardımlar alma; yükselen sol-kanat hareketleri “Moskof yanlısı” olarak damgalayarak marjinalize etme gibi bir dizi avantajları kapsıyordu (Taşkın, 2017, s. 621).

Nitekim Osmanlı bakiyesi kolektif hafızanın biriktirdiği Slav/Rus karşıtı tortular, sol karşıtlığına tercüme edilerek harekete geçiriliyordu. Sözelimi Kore muharebesine Türk askerlerinin gönderilmesine protestolarla tepki koyan “Türk Barışseverler Derneği” hakkında 1950’de dava açılıyordu. Dernek öncüleri, “Türk-Amerikan ilişkilerini tahrif etmek, güvenlik güçleri nezdinde kışkırtıcı faaliyette bulunmak ve Sovyet propagandası yapmak”la suçlanıyordu (Kaçmazoğlu, 1988, s. 176). Bu açıdan Türkiye’nin Batı Bloğu’nun gözü pek üyelerinden biri olarak yerini alma arzusu, anti-komünist cereyan ve retorikleri politik dünyanın en merkezi unsurları haline taşıyordu (Örnek, 2015, s. 63). Sözelimi savaş sonrasında 2000’lere merkez-sağın Türk siyasetindeki hegemonik konumunu anlamada, bu gerçeklik önemli bir arka plan değeri taşır.

Merkez-Sağ Siyaset: Demokrat Parti Dönemi

Merkez-sağ, Türk sağı bünyesindeki İslamcı ve milliyetçi hareketlere kıyasla daha geniş bir tabana hitap ederek, Türk sağına ana akım kanadını temsil eder. Bu merkeziliğinde, özellikle siyasal program ve söylemlerindeki “müphemlik” önemli bir arka plandır. Nitekim İslamcı MSP ve milliyetçi MHP’nin sınırları keskin tarz-ı siyasetleri karşısında “politik müphemlik”, merkez-sağa çok farklı kesimlere ulaşabilme imkânı sağlıyordu (Koca, 2020, s. 374). Öte yandan merkez-sağın kökleri, kitle siyasetinin toplumsal denge ve duyguları içermesi ekseninde tek parti CHP’si bünyesindeki tartışmalara kadar uzanır. Bu açıdan politik kökleri,

1920'lerden itibaren CHP içinde Celal Bayar'ın etrafında kümelenen bir hizbe kadar uzatılabilir (Aytürk ve Bora, 2020, s. 318). Öyle ki, Demokrat Parti (DP), CHP bünyesinden çıkmış ve nihai olarak erken Cumhuriyet düzeninin izlerini önemli ölçüde taşıyan bir partiydi. Ancak ideolojik tasavvurun ortaklaşmasına rağmen, bunun kitle siyasetine uygulama sürecinde söz konusu cereyanlar arasında farklılıklar netleşmeye başlar.

Nitekim DP, devrimin kitle dünyasındaki yankılarıyla ilgili, yöntem ve kavramsallaştırma düzeyinde CHP ile arasındaki mesafeyi netleştiriyordu. Celal Bayar, bu farklılaşmayla ilgili olarak: "Batılılaşma, artık devletten millete doğru değil, milletten devlete doğru olmalıdır" cümlelerini sarf ediyordu (Sarıbay, 2001, s. 53). Bu açıdan DP'li seçkinlerin öncülük ettiği merkez-sağ gelenek, erken Cumhuriyet inkılaplarına, kurucu iradeye bağlı olmakla birlikte, devrimlerin "kültür" ayağının mutlak temelde yorumlanmasına karşıdır (Aytürk ve Bora, 2020, s. 319). Özellikle Soğuk Savaş'ın "hür dünya" cephesinin dolaşıma soktuğu demokrasi, liberalizm gibi kavram setlerinin yakaladığı mega trend, DP'li seçkinlerin bu itirazlarında etkili bir referans halindeydi.

Öte yandan on yıllık iktidarının (1950-1960) özellikle son safhalarında DP, kuruluşunda CHP'li elitlere yönelttiği eleştirilerle örtüşen "anti demokratik" politikalara yöneliyordu. On yıllık kesintisiz ve istikrarlı iktidar deneyimine yaslanarak, "devletin kurumsal işleyişinin parti siyasetiyle sınırlı bir doğrultuda hareket etme beklentisi" yükseliyordu. Sözelimi devlet radyosunun "tekelci yayını" ile ilgili CHP kanadından gelen eleştirilere Başbakan Menderes, "devlet tekelinin demokrasiye aykırı hiç bir yanının olmadığını; çünkü devletin bir organının (radyo), yine bir başka organı (hükümet) tarafından kontrol edildiğini" belirtmiştir. Benzer olarak muhalif tabakalara dönük olarak uygulamaya konan "Meclis Tahkikat Komisyonu", sadece DP'li vekillerden oluşuyordu. Muhalif kanattan geliyecek "yıkıcı faaliyetleri önleme" amacındaki bu komisyon, yürütme aygıtına "yargılama" imtiyazı da sağlıyordu. Ancak ilerleyen süreçte bu kez askeri ve sivil elitler, DP "otoriterliği"ne karşı "demokratik kurumların restorasyonu" ve "devleti koruma" söylemleriyle darbeye başvuruyordu. Süreç sonunda DP kapatılıyor ve partinin önde gelen kurucu elitleri ise idam ediliyordu (Sarıbay, 2001, ss. 54-56). Söz konusu trajik son, takip eden yıllarda modern Türkiye'deki kültür savaşının önemli bir ayağını oluşturur. Özellikle de sağ-mukaddesatçı çevrelerde (Kemalist) sistem karşıtı söylem ve anlatıların esaslı bir başvuru kaynağını ihtiva eder.

Merkez-Sağ'da İkinci Perde: Sınıfsal, Kültürel ve Politik Boyutlarıyla Adalet Partisi

27 Mayıs 1960'da gerçekleşen darbe, sonraki yıllarda merkez-sağ cepheyi konsolide eden AP'nin (Adalet Partisi) kuruluşunu tetikleyen ana referanstır. Çekirdek kadrosu, Milli Birlik Komitesi (MB) bünyesindeki albaylardan oluşan ve hiyerarşi dışı bir cereyan olan 27 Mayıs (Demirel, 2017, s. 23); asker, bürokrasi ve aydınlar eksenli tarihsel bloğun (Kahraman, 2007, s. 61) siyasal alanı by-pass etme girişimi olarak yer alıyordu. Bu evreden itibaren Milli Birlik Komitesi bünyesindeki askeri elitler, siyasal alanı kontrol ve denetimlerine alıyordu.

1950'lerin ikinci yarısından itibaren Washington'a yönelen Milli Birlik Komitesi öncüleri, burada NATO'nun "Doğu" kanadında etkili bir aktör olan Ruzi Nazar'ın çevresinde yer alıyordu. Komitenin ileri gelenlerinden biri ise, "ihtilalin kudretli albayı" olarak temayüz eden Alparslan Türkeş'ti. Türkeş, 27 Mayıs sabahı radyoda darbe bildirisini okumuş ve aynı zamanda yeni kurulacak yönetimin "NATO ve CENTO bünyesinde bağlı kalacağını" ilan etmişti (Tuğtan, 2020, s. 102). Öte yandan 27 Mayıs'ı "devrim" olarak nitelendiren Tuncer'e göre, komitenin NATO ve ABD yanlı siyaseti, ideolojik angajmanlıkların ötesinde, ekonomi-politik koşulların dayattığı "zorunlu bir tercih" olarak geliyordu:

Türkiye'nin Demokrat Parti iktidarında uygulanan yanlış ekonomik politikalar sonucunda, ekonomik yardıma gereksinmesi hiç azalmamış hatta giderek artmıştı! Bu nedenle Milli Birlik Komitesi yönetiminin de, özellikle ABD'den alacağı ekonomik yardıma gereksinimi vardı ve ABD'nin onaylamayacağı bir dış politikayı izleyebilme seçeneği bulunmamaktaydı. 1960 mali yılı içinde, Türkiye'nin aldığı dış yardımın yüzde 75'ini ABD sağlamıştı (Tuncer, 2014, s. 65).

Öte yandan Milli Birlik Komitesi üyeleri arasında, post-DP dönemi siyasetinin nasıl bir yörünge izleyeceği ekseninde bir dizi ayrışmalar yaşanıyordu. Komitenin bir kanadını, Ankara Garnizon komutanı olan Cemal Madanoğlu'nun liderliğindeki subaylar oluşturuyordu. Türkeş etrafında konsolide olan diğer cephe ise, iktidarın kısa vadede sivil aktörlere geri verilmesine karşı çıkıyordu. Kasım 1960'a geldiğimizde, yaşanan rekabette Madanoğlu kanadı baskın gelir ve "Ondörtler" olarak anılan Alparslan Türkeş ve 13 arkadaşı çeşitli görevlerle yurt dışına sürgüne gönderilir (Tuğtan, 2020, s. 102). Vesayetçi kanadın tasfiyesiyle birlikte sivil-politik alanda da hareketlenmeler hız kazanır.

Nitekim resmi düzeyde DP cereyanı sona erse de, bu hareket bünyesinde

yer alan kadrolar, yeni bir örgütlenme ağını harekete geçirme sürecindeydi. Söz konusu kadrolar, 11 Şubat 1961’de Adalet Partisi’ni (AP) kurarak, DP’nin temerküz ettiği büyük potansiyeli tekrar harekete geçirmeyi başarıyordu (Sarıbay, 2001, s. 57). Özellikle geniş toplumsal kesimlerde darbeye dönük “mağduriyet” ve “karşıtlık” eğilimleri, başlangıcından itibaren AP’nin harcını oluşturan esaslı referanslar olarak yer alıyordu. Bu açıdan partinin kurucu elitleri, politik mobilizasyonu DP’den tevarüs edilen tabana seslenerek gerçekleştirme arayışındaydı. Ancak bu arayış, dönem bürokratik elitlerinin DP’ye dönük keskin rezervleri dikkate alındığında, kamusal iletişimin daha çok “informal” kanallarında devreye sokuluyordu. Bu açıdan yeni kurulan AP’nin tek başına iktidara kavuştuğu 1965’lere kadar izlediği formel-kamusal siyaset sınırlarını, büyük ölçüde bürokratik seçkinler nezdindeki “meşruiyet kaygısı” belirliyordu (Demirel, 2017, ss. 28-29). Sözelimi 1961 Programı’nın 24. maddesinde AP, “... Basını, radyoyu ve her türlü yayın vasıtalarını hükümeti elinde bulunduran partinin kendi politikasına alet olmaktan korumak istiyoruz” (Demirci Güler, 2003, s. 45) ifadeleriyle, erken dönem siyasetinde basın özgürlüğü alanı ekseninde DP ile farklılaşan boyutlarının altını çiziyordu.

Ancak 1961 seçimlerinde merkez-sağ kanattaki AP ve YTP (Yeni Türkiye Partisi), oyların yüzde 48,5’ini kazandıkları halde (sırasıyla yüzde 34.8 ve yüzde 13.7); dönem askeri elitlerinin DP mirasını taşıyacak yeni iktidar biçimlerine karşı “hassasiyetleri”ne takılıyordu. Askeri kanatta gelişen bu rezervlerin etkisiyle, 1964’e değin İnönü başkanlığındaki üç farklı koalisyon hükümeti kuruluyordu (Ahmad, 2006, s. 167). Bu açıdan askeri-bürokrasinin DP karşısında izlediği “alarmist siyaset”, AP’nin erken dönem tarz-ı siyasetini biçimlendiren esaslı bir referans olarak yerini alıyordu.

1964’e geldiğimizde, genel başkan Ragıp Gümüşpala’nın ölümünden sonra parti içinde Sadettin Bilgiç etrafında toplanan muhafazakâr-milliyetçi ve liberal kanatlar arası parti-içi rekabet hız kazanıyordu. Genel başkanlık mücadelesini, liberal kanadı temsil eden Süleyman Demirel kazanıyordu (Tosun, 1999, s. 104). Ancak Türk siyasal hayatında bu seçimi anlamlı kılan esas niteliği, klasik bir parti başkanlığının ötesinde, sonraki yıl yapılan seçimde tek başına iktidara gelen AP ve Demirel’in başbakanlığına zemin hazırlamasıydı (Demirel, 2017, s. 36). Tek başına iktidara kavuşan AP, aynı zamanda 1960’ların ilk yarısında 27 Mayıs’ın gölgesinde izlediği “sinik siyaset”in nispeten ötesine uzanabilen bir politik mimari geliştirme imkânı yakalıyordu.

Öte yandan sınıfsal yapısıyla AP, Bektaş’a göre, giderek bürokratik

bir karakter kazanan dönem CHP'sinden farklı olarak, çok sınıflı bir toplumsal tabana dayanıyordu. Ancak partinin dayandığı sınıfsal ve toplumsal taban, daha belirgin olarak taşralı büyük toprak sahibi eşraf, tüccar ve işadamları halkalarına dayanıyordu (Bektaş, 1993, s. 137). Bu açıdan AP, taşralı-mütedeyyin mühendis ve teknokrat kuşağı kamusal alanın yüksek statü mevkilerine taşıyarak, taşralı sosyal taban ve devlet elitleri arasındaki kültürel farkı kapatma yoluna gitmiştir (Cizre, 1999, s. 99). Ancak Kahraman'a göre, tipik kitle partisi izlerini taşıyan bu (çoğul) sınıfsal profil, aynı zamanda ekonomik sahada taşralı tüccar-eşraf ağları ile kentli mega sanayi burjuvazisinin bir arada gözetilmesine dayanıyordu (Kahraman, 2007, s. 64). Geline nokta AP, 1960'larla ivme kazanan İstanbul merkezli mega Türk sanayi burjuvazisi ile birlikte, tarımsal dünyadaki eşraf-tüccarların da partisi halindeydi (Cizre-Sakallıoğlu, 1993, s. 41). Bu çok yönlü sınıfsal taban, aynı zamanda AP'nin tipik popülist siyaset izleriyle yüklü kültür-merkezli politikalarında da etkisini hissettiriyordu.

Nitekim Demirel'in laiklik politikası, hitap ettiği İslami değerlerle barışık geniş kuşakların yaşam tarzı ve inançlarına uygun bir çerçevede gelişir. Tek parti döneminin sert-dışlayıcı laiklik modelini yumuşatma arzusundaki Demirel (Cizre-Sakallıoğlu, 1993, s. 41), bir demecinde AP'nin siyasal varlığını, "devleti köylülük ve dinle barıştırmak" etrafında tarif eder. Bu açıdan AP, selefi DP'ye oranla daha sağda ve dinsel habitusla daha barışık bir profil sergiliyordu. Demirel'in gerçekleştirdiği siyasal mobilizasyon, ekonomi alanında da etkisini hissettiriyordu. 1960'ların ikinci yarısından itibaren Üçüncü dünya ülkelerinin yakaladığı büyüme trendine Türkiye de kayıtsız kalmayarak, 1965'ten 1971'e kadar istikrarlı olarak %7'lik bir büyüme gerçekleştirir (Kahraman, 2007, s. 63). Öte yandan Nuray Mert'e göre, geniş kitleleri AP'nin ekonomi politikaları etrafında temerküz eden öncelikli motivasyon, kültürel bir çerçevede gelişir. Nitekim Kemalist seçkinci-bürokratik tabakalara esash meydan okuma yolunun, "bu çekirdeğin dışında kalanların iktisadi düzeyde güçlenmesi" etrafında bir söylem öne çıkar (Mert, 2007, s. 45). Dolayısıyla kültür ve ekonominin buluştuğu bu zeminde AP'ye biçilen misyonların başında, bürokratik ağlarla sınırlı kaynak ve fırsat alanlarının genişletilme arzusu gelir.

Benzer olarak anti-komünist "Hür dünya" kampına dahil olan, 1961 Anayasası'nın kapitalist çerçevesinde yer alan AP, bu politik hüviyetiyle dönemin vesayetçi güvenlik kurumlarının nezdinde zor reddedilir bir konumdaydı. Buna ilaveten partinin siyasal habitusunda yer alan din ve milliyetçi alaşımlar, dönem aşırı sağının öngördüğü radikal ve Batı(cılık)

karşıtı temalardan arındırılarak yumuşatılmıştır (Cizre-Sakallıoğlu, 1993, s. 39). Nitekim dönem askeri kurumlarının odağında, belirli bir siyasal partinin ötesinde, rejimin istikrarını güvence altına alma tasavvuru yer alıyordu. Merkezi kaygısı, sistemin istikrarlı işleyişiydi. Bu işleyiş gerileten ya da tehdit eden her politik oluşuma karşı müdahale kartını açık tutuyordu. Yüksek Komuta, AP gibi mevcut statükoya köklü-radikal bir meydan okumadan kaçınan kitle partilerinden yanayken; sistemle ilgili esaslı bir dönüşüm tasavvurundan hareket eden TİP gibi sol-kanat oluşumlara ise, net bir şekilde karşıydı. Sözelimi dönem Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, “Komünizme Karşı Mücadele Metotları” adlı kitabının silahlı kuvvetler bünyesindeki tüm kurumlarda okutulması gerektiğini bildiren bir genelge yayımlar (Ahmad, 1994, ss. 232-233). Kuşkusuz dönem anti-komünizmi, bürokrasi sınırlarının ötesine uzanıyordu. Öyle ki AP yetkilileri, Genelkurmay Başkanı Cemal Tural’ın bu ‘emirname’sini benimseyip alkışlıyordu (Cizre-Sakallıoğlu, 1993, s. 66). Öte yandan 60 sonrası konjonktürde milliyetçi hissiyatları hareketlendiren diğer alan ise, “anti-Amerikanizm”dir. İç ve dış dünyadaki bir takım gelişmelerin etkisiyle özellikle Türk sağının “anti” eğilimlerinin yöneldiği adreslere, Amerikan devleti ve siyaseti de ekleniyordu.

Anti-Amerikanizm’den Anti-Sovyetizm’e Siyasallaşan Gençlik ve AP

1960’ların ilk yarısından itibaren politik yelpazenin sağ ve sol kanadını çapraz kesen dinamik olarak “anti-emperyalist” söylem öne çıkıyordu. Dönemle birlikte anti-emperyalizm, öğrenci tabanlı hareketlerin söylem ve örgütlenme biçimlerinde öncü bir referansı teşkil etti. Bu atmosferde gelişen tasavvur, Türk devletinin milli çıkarlarıyla ABD hegemonyasının iktisadi ve politik çıkarları arasında bir çatışma olduğu iddiasından hareket ediyordu. Söz konusu kavramsal repertuar içerisinde, ABD karşıtlığı eksenindeki anti-emperyalizm, dönem milliyetçiliğinin sahici ve gerçek tezahürü olarak sunuluyordu. Sözelimi Kıbrıs meselesi, milli enerji, ABD’nin yeni bağımsızlaşan Üçüncü Dünya halkasındaki ülkelerle hegemonik ilişkileri zikredilen anti-Amerikancı retorik’in öncelikli bileşenleriydi. Nitekim dönem kamuoyunda anti-Amerikanizm’in varlık kazanmasına Türk dış politika yapıcılar da “kayıtsız kalmayarak”, Türkiye üzerindeki ABD etkisinden hoşnutsuzluklarını dile getiriyordu (Emre, 2019, s. 195).

Özellikle Kıbrıs meselesi etrafındaki ayrışma, geniş kamuoyunda milliyetçiliğin yön verdiği anti-emperyalist tasavvurlara ivme kazandırıyordu. Türk tezinin adil olduğu konusunda bütünleşen geniş kesimlerde Batı karşıtlığı, “Türkiye’nin kendi müttefikleri arasında dahi

yalnız kaldığı” düşüncesinden hareketle ivme kazanıyordu. Bu konuda Johnson-İnönü mektuplaşmasının ortaya çıkmasıyla birlikte, Amerikan karşıtlığının çıtası radikal seviyelere doğru çekiliyordu (Ahmad, 1994, s. 232). Johnson, kamuoyunda “infial” uyandıran mektubunda, “Washington tarafından sağlanan silahları ABD onayı olmadan Türkiye’nin kullanamayacağını” altını çiziyordu. Buna ilaveten “Türkiye’nin Kıbrıs konusunda NATO müttefiklerinin tam onay ve bilgisi dışında Sovyet müdahalesiyle sonuçlanacak bir adım atması halinde, NATO’nun Sovyetler Birliği’ne karşı Türkiye’nin yardımına gelmeyeceği”ni ifade eden uyarılarda bulunuyordu. Nitekim mektubun açığa çıkmasını takip eden süreçte Amerikan karşıtı gösteri ve eylemler hız kazanıyordu. Özellikle Amerikan 6. Filosu’nun Türk limanlarına gelmesi ekseninde temayüz eden protest gençlik hareketleri (Ahmad, 2006, s. 170), dönem anti-Amerikanizmine dair en çarpıcı kareyi oluşturuyordu. Nitekim takip eden dönemler, ABD karşıtlığının sağ-kanat dünya etrafındaki izlerini, yazar ve aktivist Tarık Çelenk, “Türk Sağının Düşünce Atlası” adlı çalışmasında şöyle resmediyordu:

Sağ mahalle, zaman zaman ABD’yi farklı yaklaşımlarla da okudu. Siyonistlere ve İsrail’e antipatik bakan ABD’nin Katolik İrlanda damarına, Kennedy gibi temsilcilerine sempatik bakıldı. CIA ve FBI gibi devlet Amerikası, mahalle için ürkütücüydü. Liberal Batı Amerika ise, her ne kadar anti-Siyonist olsa ve bağımsız Filistin’i desteklese de, aşırı serbest fikirleri ve eleştirel bakışlarından ötürü pek sevilmediler (Çelenk, 2017, s. 120).

Sol çevrelerdeki anti-Amerikanizm söyleminde ise, kapitalizmin ana üssü olarak “ABD’nin Türkiye’yi kendi emperyalist yörüngesine bağımlı kıldığı” inancı hakimdi. Bu cepheadekilere göre CHP ve DP, anti-komünizm politikaları ekseninde Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO ve Bağdat Paketi’na katılım gibi bir dizi bağımlı politikalarla Türkiye’yi Batı’nın bir uzantısına dönüştürerek Kemalist modernleşmeye ihanet etmişlerdi. Özellikle üniversiteli gençlik örgütleri, Türkiye İşçi Partisi ve sendikalardan yönelen “sol” eleştiriler, bu hattı izliyordu. Dönem CHP kurmayları ise, bu tabakalardan gelişen eleştirilere kayıtsız kalmayarak, ‘ortanın solu’ ve ‘bu düzen değişmeli’ (Ahmad, 2006, ss. 171-172) gibi bir dizi sembolik açıklamalarla, “politik dönüşüm”ün varoluşsal zorunluluğunun altını çiziyordu.

Radikal eğilimlerin hız kazandığı dönem üniversiteli gençlik kuşağı, özellikle Mayıs 1968’de Fransa’daki öğrenci hareketlerinden etkileniyordu. Bu kapsamda ülkelerinin iç ve dış politik sahada hareket özgürlüğünü

kısıtladıklarına inandıkları Batı Bloğu ile ittifak siyasetinin sonlanması gerektiğinin altını çiziyordu. Anti-emperyalist motivasyonların yön verdiği bu sol-muhafız dalgası, özellikle Kıbrıs konusundaki açmazla birlikte giderek ivme kazanıyordu. Öte yandan anti-emperyalist motivasyonlarla dolup taşan sağ-kanat gençlik ise, dönem bürokrasi ve resmi çevrelerinin kendilerine dönük yumuşak siyasetinin de etkisiyle örgütlü hareketlerini genişletiyordu. Ancak bu kuşağın anti-emperyalizminin yöneldiği adres ise, dönem Türkiye'sinde "açık bir tehdit odağı olmaktan çıkan Rus emperyalizmi"ydi (Ahmad, 1994, ss. 236-237). Buna ilaveten Soğuk Savaş süreci boyunca sağ milliyetçi ve İslamcı çevrelerde temayüz eden bir diğer "anti" ise, "Yahudi hegemonyası"ydı. Mert'e göre, bu çevrelerde Yahudi topluluğa yüklenen güç misyonu, ulus-devlet iktidarlarına ilaveten küresel kapitalist ve komünist blokları eşzamanlı "kontrol edici" bir düzeye erişiyordu (Mert, 2022, s. 234). Kuşkusuz merkez siyasetin çeperindeki bu tür hareketlenmeler, özellikle 1961 Anayasası'nın sendikal düzey başta olmak üzere, açtığı örgütlenme kanallarının sol ve sağ-kanat oluşumları tarafından doldurulmasıyla geliyordu.

Bu açıdan özellikle genç-üniversiteli tabakalarda biriken siyasallaşma dalgasında, 1961 Anayasası ideolojik tartışmalar adına yeni bir çerçeve oluşturuyordu. Sözelimi taşra kasabalarına kadar yayılan Marksist literatürden hareketle resmi çevrelerin ana akım iç ve dış politikalarına meydan okuyan sol gençlik temayüz ediyordu (Ahmad, 2006, s. 168). Marksist literatürle bu kuşağın karşılaşmasında, özellikle Muzaffer Erdost'un kurduğu "Sol Yayınları" öne çıkıyordu. Bu kapsamdaki genç kuşaklar, sol hareketi ve fikriyatı birincil kaynaklardan keşfetmeye başlıyordu. Nitekim sol eksenli dalga, 1965'te Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) 15 milletvekiliyle meclise taşıyordu. Türkiye İşçi Partisi, kamusal muhalefetini açık ve şeffaf olarak sosyalist ideolojiden hareketle sergileyeceğini deklare ediyordu (Kahraman, 2007, s. 65). Sol hareketin üniversite ayağında ise, "Amerikan ve NATO etkilerinden bağımsızlaşmış bir Türkiye" tasavvuru öne çıkıyordu (Ahmad, 1994, s. 232). Dolayısıyla öğrenci tabanlı protest sol hareketler, 60'ların ortasıyla birlikte, siyasal yaşamın rutini olarak temayüz ediyordu. Öte yandan muhafız sol etrafındaki bu hareketliliğe, sağın cevap arayışları da gecikmeksizin yankı buluyordu. Bu kapsamda ilk olarak 60'ların ortalarına doğru "Komünizmle Mücadele Derneği" kuruldu.

Dernek etrafında buluşan geniş tabakalar, yükselen sol hareketlere dönük karşıtlığını öncelikle "Moskof komünizmi" temasından hareketle resmediyordu (Ahmad, 2006, s. 168). Milliyetçi "hassasiyetler" in ekstrem seviyelere ulaştığı konjonktür, şüphesiz Adalet Partisi'nin

“merkezci” siyasal alışımalarında, özellikle ideolojik milliyetçiliğin etki alanını genişletiyordu. Nitekim TİP hareketi etrafında sol siyasetin 15 milletvekiliyle parlamentoda temsili, AP’nin milliyetçilikle yüklü alarmist siyasetlere başvurmasında belirleyiciydi. Bu kapsamda AP lideri Demirel, “Komünistlerin dışında herkesin milliyetçi olması lazımdır” (Cizre-Sakallıoğlu, 1993, s. 39) ifadeleriyle, dönem merkez-sağının siyasal önceliklerinin giderek anti-komünist hatta doğru kaydığını resmediyordu. Demirel’in bütünleştii bu teyakkuz siyaseti, özellikle seçim dönemlerinde “Ben gelmezsem komünistler gelir” (Yorgancılar, 2012, s. 299), ifadeleriyle de etkisini gösteriyordu. Genel başkan seçildiği kongrede, “komünizmin Ortadođu’da büyük bir tehdit olmaya başladığını” dillendiren Demirel, anti-komünist retoriiğin dozunu özellikle 1965 seçim sürecinden itibaren arttırıyordu. Bu kapsamda Demirel, sol siyasetin “reformizm ve terakki maskesi altında komünist sistemi hayata geçirme arzusunda olduğunu” (Emre, 2019, ss. 69-70) altını çizerek, hegemonik milliyetçiliğe ortak olma arzusunu dile getiriyordu. Şüphesiz parti politikalarını dönemin politik rekabet alanlarına dahil olan yeni akımlardan hareketle revize edenlerde merkez-sağ yalnız değildi.

Dönem CHP’si de, politik ve ideolojik yörüngesini revize ederken, sađ ve sol kanatta yükselen “uç” hareketleri dikkate alarak ilerledi. Sözelimi 1965 seçim sürecinde İnönü ve kurmayları, sol siyasetin etkisizleştii bir zeminin potansiyel olarak tetiklediği “yan etkiler”e dikkat çeker. Bu çerçevede bir yandan solun zayıfla(tıl)dığı dönemde Nurculuk önde olmak üzere, çeşitli dini cereyanların güçlenen etkisiyle Cumhuriyet düzeninin peyderpey “sađ” bir hüviyet kazanmasının altını çizer. Buna ilaveten sol siyasetteki boşluğun Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi “radikal” içerikli hareketlerle doldurulmasından duydukları endiše ile “ortanın solu” siyasetine yöneldiler (Özkan, 2020, s. 131). Diđer taraftan CHP’nin merkez-sol vurgulu bu hamlesi ekseninde, AP ise, dönem küresel kapitalizmde hakim refah devleti sistemine uygun bir repertuar geliştirir.

Sözelimi AP kurmayları ve Demirel, yerli ve yabancı teşebbüs zincirlerine yatırım çağrılarına hız verirken; öte yandan ise, planlama temelli işleyişin özel sektör adına yol gösterici nitelikte olduğunu altını çiziyordu. AP, buna ilaveten küresel kapitalizmin kurumsal ayaklarıyla bütünleşme arzusunu ortaya koydu. Nitekim askeri cephe NATO İttifakı bünyesinde yer alma zorunluluğu öne çıkarılırken; siyasal düzeyde ise Avrupa Ekonomik Topluluđu ile yakın ilişkiler kurulacağının da altı çiziliyordu (Demirel, 2017, ss. 46-47). Ancak Demirel’in iç siyasetin rekabete açık alanlarında izlediği politikalar ise, bambaşka bir seyir

izledi. Nitekim 1965 seçimlerinden itibaren meydanlarda, “Ortanın solu, Moskova yolu” (Kahraman, 2007, s. 69) retoriğine sıklıkla başvurarak, CHP kadrolarındaki “sola açılım” politikalarını kriminalize ediyordu. Demirel’in döneme özgü kutuplaşma piyasasında etki ve tahrip gücü yüksek bu söylemi, CHP sıralarında da karşılık buluyordu.

Dönem Türkiye’inde anti-Sovyetizm, siyaset zeminin birçok kanadında hâkim bir motivasyon kaynağıydı. Nitekim CHP kurmayları da, kaybedilen 1965 seçimlerinin faturasını “Ortanın Solu” söyleminin öncülerine kesiyordu. Bu çerçevede özellikle Turhan Feyzioğlu grubu, seçim sonrası süreçte birlikte, bu tezi özellikle Bülent Ecevit’e karşı kullandı. Ancak İnönü, partinin yeni siyasal söylemine sahip çıktığı gibi, bu “açılım”la özdeşleşen Bülent Ecevit’i de korumuştur. Ecevit’in damga vurduğu ve “sol” a açılan CHP siyaseti ise, ilerleyen dönemlerde bürokratik merkezin partisi olmaktan, çevrenin partisi olmaya doğru yelken açıyordu (Kahraman, 2007, ss. 69-71). Anti-Sovyetizm ve milliyetçiliğin artan etkileri, sol siyasette bu tür değişimleri hızlandırırken; sağ kanat cepheye ise “anti” söylemi daha baskın ve net olan hareketlere ivme kazandırır.

Krizdeki Merkez-Sağ ve Yükselen Uç Sağ

Soğuk Savaş sürecinde ABD merkezli “Hür Dünya” Bloğu’nun İslami cereyanlarla ilgili stratejisinde “komünizm karşıtlığı”, öncü referansları oluşturdu. Ancak Mert’e göre, İslam’ın siyasallaşması etrafında gelişen çok boyutlu tüm dinamikler, kategorik olarak siyasi-tarihsel boyutu içeren “emperyalist strateji”nin bir parçası olarak okunamaz. Nitekim siyasal-tarihsel boyutla sınırlı okumalar, siyasal İslam’ın özellikle Türkiye ekseninde kazandığı toplumsal dinamizmin arka planını anlamada yetersiz kalır. Bu eksiklik ya da “manipülasyon” dolayısıyla entelektüel ve akademik çevrelerde İslami hareket, ancak 80 sonrası dönemle birlikte “toplumsal dinamik” olarak kavranmaya başladı (Mert, 2022, s. 225). Bu açıdan, siyasal İslam cereyanlarının öne çıkmasında “anti-komünizm” merkezli tarihsel-siyasal akışı resmederken; “toplumsal dinamikler”in etkilerini göz ardı etmeden yansıtmaya çalışacağız.

Cumhuriyet modernliğine özellikle “kültür” cephesinden esaslı eleştiriler getiren ve İslam şemsiyesi altında toplanan geleneksel-taşralı kitlenin siyasal-toplumsal örgütlenmesinde Milli Görüş, etkili bir zemindi. Bu kuşağın toplumsal düzeydeki örgütlülüğünde Necmettin Erbakan’ın küçük ölçekli sermayenin örgütlendiği Odalar Birliği başkanlığını kazanması önemli bir temsili oluşturur. Politik düzeyde ise, yine Erbakan’ın öncülük ettiği Milli Nizam Partisi (MNP) ve ardından kurulan Milli Selamet

Partisi (MSP) geliyordu (Tosun, 1999, s. 106). MSP, İstanbul merkezli büyük burjuvazi ve kentli sermaye ile barışık AP'ye karşı, taşradan gelişen kültürel ve ekonomik tepkiselliğin örgütlenme alanı olarak öne çıkıyordu (Kahraman, 2007, s. 69). Bu yönüyle MSP'nin tabanı, sünni İslam havzasında yer alan bir dizi sufi tarikatlar ve geleneksel halk İslam'ına dayanır. Örgütlü dini teşekküller içerisinde MSP'ye yönelik özellikle Nakşibendiler'in blok desteği, Türk politik hafızasında yeni ve radikal bir deneyim olarak yerini alıyordu (Cizre, 1999, s. 100). Öte yandan sağ-kanat siyasal zemindeki hareketlilik, MSP ile sınırlı değildi. MSP İslamcılığı ölçeğinde yer almasa da MHP'nin konsolide ettiği milliyetçi akımlar da, Türk sağının 1970'lerdeki sahnesinde öne çıkmış bir diğer kanattı.

1950'lerde taşranın kendine özgü geleneksel milliyetçiliğinin sözcülüğünü üstlenen hareket, Alparslan Türkeş yönetimiyle birlikte kitleselleşme periyoduna girdi. Özellikle kentsel alanlarda yakalanan yeni milliyetçi trendin arka planında, 1960'ların ikinci yarısından itibaren kapitalist sistemle entegrasyon politikalarında artan ivme büyük rol oynadı. Ekonomik-sosyal ve kültürel düzeydeki bir dizi dönüşüme zorlanan ve mülksüzleşme tehdidiyle karşılaşmış geniş kitleler, MHP ve Türkeş'i tepkilerini ifade edecekleri sembolik bir kanal olarak gördü (Bora ve Can, 2009, s. 64). Dolayısıyla önceki dönemler, toplumun farklı hatları arasındaki denge ve çıkarları nispeten koruyarak ilerleyen merkez-sağ şemsiyesi dağılmaya başlamıştır. AP'nin bu dönemler mega-komprador burjuvazi eksenli politikalarının karşısındaki tepkisel hattı, öncelikli olarak esnaf-tüccar-zanaatkâr ve çiftçilerden oluşan geleneksel iktisadi sınıflar temsil ediyordu. Mağduriyet zincirinin diğer halkasında yer alan alt sınıflar da, giderek yeni politik arayışlara girerler. Tüm bu toplumsal dinamikler, şüphesiz Türk sağ hattındaki politik denkleme MSP ve MHP eksenli uç hareketlerin katılmasına zemin hazırlar. Her iki cereyan da, AP'nin uyguladığı iktisadi politikalarından rahatsızlık duyan "kaybeden kuşaklar" a hitap etmeye çalışmışlardır (Koca, 2020, s. 374). Ancak MSP ve MHP etrafında biriken bu tepkisellik, ekonomi-politik dinamiklerin dışında "kültür-politik kaygılar" dan da hareket ediyordu.

MHP ve MSP partileri etrafında koyu milliyetçilik ve koyu muhafazakarlık, meclis sathında yerini aldı. Bu gerçeklik, sağ siyaset zemininin artık "merkez" dışına taşarak çeşitlendiği anlamına geliyordu (Mert, 2007, s. 47). Nitekim bu dönüşümde belirleyici olan kesimler, 1960 sonrası yükselen sol hareketler karşısında Türk sağının daha "aksiyoner" bir politik mücadele ortaya koymasına gerektiğinin altını çizer. Bu kapsamda AP, sol akımlarla mücadelede pasif kalmakla suçlandı. Buna ilaveten

özellikle Demirel ile ilgili dolaşıma sokulan “Masonluk” ithamının gündemden güne artan dozu, Türk sağının hatırı sayılır bir kısmını milli ve dini değerlere yaslanarak siyaset üretme arzusundaki uç partilere yöneltmiştir (Koca, 2020, s. 377). Dönemin sağcı genç kuşakları, özellikle üniversite ortamlarında sosyal dünya ile ilgili teorik literatüre hâkim sol gençlik karşısında, Demirel’in “baraj”, “yol”, “köprü” gibi hizmet temelli tarz-ı siyasetini desteklemenin ne kadar “utanç verici” olduğunu ve milliyetçiliğin onları bu “utanç”tan kurtaracak bir ideoloji olarak imdada yetiştirmesinin altını çizer (Mert, 2007, s. 47-48). Ancak buradaki milliyetçi hissiyat, önemli ölçüde geleneksel-muhafazakâr kültür akıntılarıyla buluşan bir muhtevaya sahipti.

Tuğtan’a göre, çok partili yaşama geçiş sürecinde ortak gündem olan “anti-komünizm”, 1930’lardaki seküler ve Türkçü karakterdeki milliyetçiliğe, farklı bir muhteva katıyordu. Özellikle geleneksel-muhafazakâr kesimlerin “anti komünist” gündeme dahil edilme arayışları çerçevesinde, dini referans ve söylemler, sıklıkla dolaşıma sokuluyordu. Bu değişim, özellikle 1930’larda Türkçü ve Kemalist yörüngede faaliyet gösteren Milli Türk Talebe Birliği’nin (MTTB) dönüşümünde daha net bir ifade alanı bulur. 1960’ların sonlarına doğru İsmail Kahraman yönetimiyle hareket, seküler içeriklerinden boşalırken, muhafazakârlığın baskın olduğu bir kamusal hüviyete bürünür (Okutan, 2004, s. 137’den akt., Tuğtan, 2020). Öte yandan “anti-komünist duyarlılıklar”ın Türk sağının ortaklaşma alanı olmasıyla birlikte, 70’lerle birlikte bu kanatta gelişen reaksiyoner arzuları, MHP ile bütünleşen siyasal ve entelektüel kesimler üstlenmişti (Taşkın, 2017, s. 633). MHP’ye yüklenen bu misyon, aynı zamanda Demirel’in iktisadi temalarla yüklü “merkezcil” politikalarının kent ortamlarında büyüyen protest eğilimlere karşı tıkandığını resmediyordu.

Bora ve Aytürk’e göre, AP’nin yaşadığı bu tıkanıklık, öncelikli olarak politik geçmişini boyunca güçlü bir gençlik örgütünden yoksun oluşuyla ilgiliydi. Bu çerçevede merkez-sağ, hareketlenen kampüslerde yok gibiydi. Demirel, 1960’ların sonlarına genç kuşaklardaki protest eğilimlerin dozu arttıkça, MİT başkanı ve askeri kurmayın önerdiği sert tedbirlere başvurmak yerine, Cumhuriyetin ilk Gençlik ve Spor Bakanlığı’nı kurma yoluna başvuruyordu. Ancak tüm bu esnek politikalar sonuç vermediğinde ise, anti-komünizmde buluşan “Milliyetçi Cephe” paydaşlarında yükselen şiddet merkezli formüller öne çıktı (Aytürk ve Bora, 2020, s. 323). Bu anlamda sol çevrelerdeki hareketlenmelerin baş edemeyeceği boyutlara vardığını gören AP, uzun dönemler geliştirdiği dengeli politikaların yerine, daha reaksiyoner politikalara yönelir.

AP'den Reaksiyonlar: Yükselen Anti-Komünist Siyaset

AP'nin siyaset sahnesine çıktığı 1960'larda ana akım politikaları, liberal kapitalizmin ekonomik ve siyasal modellerine entegrasyona dayalıydı. Ancak çoğulcu demokrasiyle de barışık bu hat, 1970'lerdeki sol hareketlenme karşısında özgürlükleri sınırlandırıcı bir hüviyet kazanır. Bu geçiş, bir yönüyle 70'lerin kutuplaşan ve siyasallaşan toplumsal dinamikleriyle anlaşılabilir. Nitekim geleneksel-muhafazakâr kitlelerde rıza üretme kapasitesi giderek yükselen radikal sağ partiler karşısında AP, çözüm yolunu ideolojik konumunu daha da sağa kaydırmada bulur (Cizre-Sakallıoğlu, 1993, s. 42). AP'nin yöneldiği bu yeni ideolojik hat, aynı zamanda dönemin siyasal-tarihsel dinamikleriyle de uyumlu bir çerçeve çiziyordu. Komünizmle mücadelenin ön planda olduğu bu sahnede, özellikle "12 Mart Muhtırası" kırılma noktasını oluşturdu. Muhtıra sonrası, anti-komünizm hattında silahlı kuvvetler başta olmak üzere devlet bürokrasisi aktif rol oynamaya başlar. Yeni döneme hızla entegre olan AP ise, tarz-ı siyasetini önemli ölçüde dönüştürür. Bu kapsamda siyasal dil ve uygulamalarını sertleştirerek, askeri kurmaylarla kurulan anti-komünist ittifakta yer alır (Koca, 2020, ss. 376-379). Nitekim AP'nin büründüğü bu yeni siyasal rol, dönem CHP'sine dönük söylemlerinde de varlığını ortaya koyar.

AP'nin kuruluşundan bu yana CHP'ye karşı muhalif dili, rutin olarak popülist hareketlerdeki "halk-seçkin" kopukluğu ekseninde geliştirdi. Bu anlamda CHP'li lider kadrosu, topluma kapalı ve yabancı olarak tarif edilir. Ancak 70'lere geldiğimizde CHP'ye karşı kullanılan muhalif dil, giderek komünizme destek olma düzeyindeki bir kriminalizasyona sığır (Komsuoğlu, 2008, s. 187). Nitekim Demirel, komünizmle bütünleştiği CHP siyasetine dönük eleştirilerine, Bülent Ecevit döneminde dolaşıma soktuğu birtakım imgelerle yeni bir boyut kazandırır. Sözelimi bu dönemler Ecevit'e 1973'te Amerikan istihbaratı destekli bir darbe sonrası öldürülen Şili lideri Allende'den yola çıkarak 'Büllende' ifadelerini kullanmış ve Ecevit'in de Allende ile benzer bir sonu paylaşabileceğini ima etmişti! (Ahmad, 2006, s. 184). Bu anlamda AP'nin yol, fabrika, baraj temalarıyla yüklü "Büyük Türkiye" sloganı, 70'lerin çalkantılı ortamında yerini "milliyetçi Türkiye"ye bırakır (Koca, 2020, ss. 386-387). Gelinek noktada AP politikaları, siyasallaşma çitasının yükseldiği 1970'lerde dönüştürerek, güvenlik ve asayiş merkeze alan yeni bir kimlik kazanır.

Bu kapsamda Demirel'in keskinleştiği ideolojik farklılaşma, 1973 seçimleri sonrası büyük sermaye başta olmak üzere, kamuoyunun CHP-AP koalisyonu beklentilerini karşılıksız bırakmasıyla da öne

çıkarak (Aytürk ve Bora, 2020, s. 322). Koalisyon, CHP-MSP ortaklığında kuruluyordu. Ancak 1974 Kıbrıs Harekâtı sonrası kamuoyunu arkasına aldığı düşüncesiyle erken seçime yönelen Ecevit'in hamlesiyle sona erer. Ancak bu girişim, Türk sağının dağınık ve farklılaşmış cephelerinin hükümet ortaklığı temelinde birleşmesine zemin hazırlar. AP başta olmak üzere Türk sağının birçok kanadı, CHP'nin (solun) tek başına iktidara kavuşması önleme misyonuyla, "Milliyetçi Cephe Hükümetleri"nde (MC) bir araya gelir (Koca, 2020, ss. 380-381). Seçimlerin gerek CHP ve gerek AP adına tek başına iktidar imkânından yoksun kılmasıyla Demirel, çözümü MC hükümetlerinde arar. Takip eden seçimlere Başbakan olma imkânı ve avantajıyla girildiğinde, MC hükümeti Demirel'in siyasal pragmatizmi adına hedefine ulaşmış olacaktı (Yorgancılar, 2012, s. 302). Ancak bu girişimin sosyolojik maliyeti ise, aşırı sağın keskin ve radikal yörüngesine oturarak AP'nin merkezci ve dengeli siyasetinin muhtemel eksen kaymasıydı.

Ancak Nuray Mert'e göre, merkez dışına yönelik bu tür kaymalarda, AP siyasetini ayakta tutacak liberal, kentli ve ılımlı bir zeminin henüz oluşmaması belirleyiciydi. Bu açıdan AP'nin siyasal rekabette sıkışma anları, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uç sağdan gelişen kültürel tepkileri mobilize etmesine sahne olur. Dolayısıyla MC Hükümetleri'ni parlamento ittifaklarıyla birlikte, ideolojik mutabakat olarak da değerlendirmek gerekir (Mert, 2007, s. 48). Bu ideolojik örtüşme ise, Milliyetçi Cephe Hükümetleri'nin programlarında da etkisini gösterir. Sözgelimi MC Hükümeti programlarında kültür siyasetiyle ilgili olarak, anti-komünizm öncelikli sırayı oluşturur:

Milliyetçi cephe, her çeşit anarşiye Anayasa ve kanun dışı eylemlere, milli bütünlüğü zedeleyici ve Cumhuriyeti tahrip edici her türlü faaliyete karşı, devletin Anayasa düzeni içinde kendisini savunmasını ve bu çeşit tehlike ve faaliyetlerle etkili şekilde mücadele edilmesini kesin bir zaruret saymaktadır (Yorgancılar, 2012, s. 306).

MC Hükümeti etrafında bir araya gelen cereyanlardaki ideolojik örtüşmelerin izlerine İslamizasyon temelli kültür politikalarında da rastlanır. Özellikle de milli eğitimle ilgili politik düzenlemelerde, kültürel mutabakat net bir görünüm kazanır:

Milli eğitimde ilk ve ortaöğretimde okutulmakta olan ahlak dersleri, gayesine uygun ve milli ahlak esaslarına göre düzenlenecek ve bu dersleri öncelikle İlahiyat Fakültesi, İslami Bilimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam Hatip okulları mezunları okutacak (Yorgancılar, 2012, ss. 307-308).

Gerçekten de MC Hükümetleri, soldaki hareketlenmelere karşı en etkili referans olarak İslam'ı görmüştü. Nitekim kültür siyasetinde İslamizasyonun belirleyiciliği, bu dönemde açılan İmam Hatip Okulu sayısında da açığa kavuşuyordu. Erken Cumhuriyet'ten AP'nin tek başına iktidara kavuştuğu 1965'e kadar açılan İmam Hatip Okulu sayısı 26 idi. AP'li merkez sağ iktidarına sahne olan 1965-71 yılları arasında 46 tane; 1975-77 Milliyetçi Cephe koalisyonu sahnesinde ise 147 yeni İmam Hatip Okulu açıldı (Cizre, 1999, s. 98). Dönem anti-komünist motivasyonların keskinleştiği MC evresinde, kamusal alanda din merkezli arayışlar hız kazanıyordu. Bu süreçte dolaşıma sokulan yayınlarda komünist ideoloji, son tahlilde dinsizlik ve milliyet duygusundan mahrum olmayla özdeşleştirilir (Meşe, 2016, s. 116). Bu yayınlarda “komünist distopya” çerçevesinde; üst sınıflara “mülkiyetin kaldırılacağı”, İslamcılara yönelik “dinin ortadan kalkacağı” ve Türkçülere dönük olarak ise, Orta Asya Türkleri'nin uğradığı asimilasyonlar işaret edilir (Şimşek, 2021, s. 247). Komünist cereyanlara karşı “teyakkuz siyaseti”, bu açıdan AP ve Demirel'in de yer aldığı Türk sağının birçok kanadının ortaklaştığı zemin halindeydi.

Sonuç

Bu çalışma, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında Türk sağının ana akım kanadını temsil eden merkez-sağ geliştirdiği politika ve söylemlerde Soğuk Savaş dönemine özgü dinamiklerin etkisini ortaya koyma amacındadır. Soğuk Savaş ve merkez-sağ siyaset arasındaki etkileşimler, Adalet Partisi (1960-1980) örneğinde ortaya konulmaya çalışıldı. Çekirdeğini kapitalist Batı ve sosyalist Doğu Bloğu'nun oluşturduğu Soğuk Savaş'ın rekabetçi atmosferi, özellikle “kültür savaşı” zemininde geliştirilen bir dizi kavram ve söylem etrafında etkisini gösteriyordu. Bu çerçevede “emperyalizm”den “totalitarizm”e uzanan tanımlamalar, karşıt cephele arasındaki kültürel rekabetin dozunu yansıtan tezahürler olarak öne çıkıyordu. Dönem Türkiye'sinde dış politika ve siyasete yön veren aktörler nezdinde ise, kadim Moskof karşıtlığına, Sovyet siyaset çevrelerinden gelişen toprak ve boğazlarda “üs” talepleri eklendiğinde, kapitalist-Batı Bloğu'na eklemlenme arzuları “resmi” bir çerçeve kazandı.

Bu kapsamda sivil çevrelerin de paylaştığı “anti-komünizm” temelli ideolojik mutabakat, merkez-sağ partilerin ana akım politikalarında belirleyici bir referanstı. Nitekim Demokrat Parti'den Adalet Partisi'ne uzanan politik hat, Soğuk Savaş'a özgü dinamikler etrafında ortaklaşıyordu. 1960'ların ikinci yarısı, AP'nin tek başına iktidarına ve istikrarlı ekonomik büyüme trendine sahne oldu. Ancak aynı dönemde gelişen Kıbrıs

meselesi ve Amerikan 6. Filosu'nun Türk limanlarına gelişi ardından gelişen protest dalgayla birlikte, *kulturkampf* alanına doğru çekilmeler de hız kazanır. Bu çerçevede bir tarafta hız kazanan sol hareketler, öte yandan da bu akım karşısında reaksiyoner motivasyonlarla dolup taşan aşırı sağ hareketlerin ivme kazanması, AP siyasetinde Soğuk Savaş dinamiklerinin etkisine ivme kazandırıyordu. Nitekim süreçle birlikte "anti-komünizm" başta olmak üzere, "İslamizasyon", "milli/milliyetçi cephe" gibi Soğuk Savaş'a özgü bir dizi dinamik, AP'nin izlediği politik çizgiye önemli ölçüde yön verdi.

Ek Beyan/ Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Ahmad, F. (1994). *Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Hil Yayın.

Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Aytürk, İ. ve Bora T. (2020). Yetmişli yıllarda sağ-sol kutuplaşmasında siyasi düşünceler. M. K. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme sürecinde liderler oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Bora, T. ve Can K. (2009). *Devlet, Ocak, Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cizre, Ü. (1999). *Muktedirlerin siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Cizre-Sakalhoğlu, Ü. (1993). *AP-Ordu İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelenk, A. T. (2017). *Türk sağının düşünce atlası*. İstanbul: Mahfil Yayınları.

Demirel, T. (2017). *Adalet Partisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Emre, Y. (2019). *CHP, Sosyal Demokrasi ve Sol*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Gaddis, J. L. (2008). *Soğuk Savaş*. (D. Cenkçiler, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Güler, F. D. (2003). *Türkiye'nin yakın siyasetinde bir örnek olay: Adalet Partisi*. Ankara: TODAİE Yayın.

Halliday, F. (1985). *Yeni Soğuk Savaş: ABD-Sovyet ilişkilerinin dünü ve bugünü* (İ. Özünü, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

Judt, T. (2009). *Savaş sonrası: 1945 sonrası Avrupa tarihi* (D. Şendil, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. B. (1988). *Demokrat Parti dönemi toplumsal tartışmaları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kahraman, H. B. (2007). *Türk Sağı ve AKP*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kissenger, H. (2002). *Diplomasi* (İ. H. Kurt, Çev.). İstanbul: Türkiye İş

Bankası Kültür Yayınları.

Koca, B. (2020). Yetmişli yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Anti-komünizm. M. Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1970'li Yılları* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Komsuoğlu, A. (2008). *Türkiye siyasetinde bir lider: Süleyman Demirel*. İstanbul: Bengi Yayınları.

Lightbody, B. (1999). *The Cold War*. London: Routledge.

Mcmahon, R. J. (2003). *The Cold War: A very short introduction*. New York: Oxford University Press.

Mert, N. (2007). *Merkez Sağın kısa tarihi*. İstanbul: Selis Kitaplar.

Mert, N. (2022). *Batı İslam'ı çok sevmiştii: Batı'nın İslam siyasetleri ve İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meşe, E. (2016). *Komünizmle mücadele dernekleri: Türk sağında Antikomünizmin inşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin Soğuk Savaş düşünce hayatı: Antikomünizm ve Amerikan etkisi*. İstanbul: Can Yayınları.

Özkan, B. (2020). Soğuk Savaş'ta Türkiye müesses nizamı ile Siyasal İslam'ın kutsal ittifakı. B. Özkan ve T. Gürakar (Der.), *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* içinde. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de Demokrasi ve siyasi partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sümer, G. (2020). *Soğuk Savaş tarihi*. İstanbul: Doruk Yayınları.

Şimşek, A. (2021). *Komünistin eşkali: Türkiye'de Antikomünizm (1945-1971)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Taşkın, Y. (2017). Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm. T. Bora (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt:4 Milliyetçilik* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tosun, T. (1999). *Türk Parti sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda parçalanma*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Tuğtan, M. A. (2020). Soğuk Savaş ve Türkiye'de Siyasal İslam'ın yükselişi:

1945-1970. B. Özkan ve T. Gürakar (Der.), *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düzeni: Ordu, Sermaye, ABD, İslamizasyon* içinde. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Tuncer, H. (2014). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Uyar, Ç. ve Ertuğrul E. (2020). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sertellerin Tan Gazetesi ve Tan Olayı'nın ulusal basın ile anılar ekseninde analizi. *Vakarıvis*, TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı, 220-256.

Yorgancılar, S. (2012). *Milli Görüş*. İstanbul: Pınar Yayınları.